

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Ратушний С. М.

ВСТУП

Європейська інтеграція, з одного боку, є відображенням і результатом загальносвітових тенденцій глобалізації та регіональної інтеграції. З іншого – це унікальне регіональне (європейське!) явище, що представляє собою процес об'єднання (возз'єднання?) цивілізаційно-споріднених європейських держав та народів. З урахуванням цієї унікальності формується миттєве уявлення і оцінка досягнень та проблем європейської інтеграції, сучасний стан якої іноді навіть дає підстави для продовження дискусій щодо майбутнього Європейського Союзу.

Євроскептики узагальнюючи, що механізм функціонування ЄС не встигає за змінами у суспільному розвитку, а існуюча система управління, в цілому, не забезпечує адекватного та ефективного реагування на виклики сучасності, з утіхою згадують фіаско Договору про Конституцію, фінансові проблеми, міграційну кризу, Брекзїт. Справжнім випробуванням стало збереження європейської солідарності в допомозі Україні в протистоянні російській агресії. Єврооптимісти ж, навпаки, стверджують, що рух уперед не зупиниться, а інтеграція справді має невичерпний потенціал, одним з джерел якого вважають європейський конституціоналізм.

1. Концепція конституційного оформлення відносин європейської інтеграції: виникнення та становлення

Проблематика європейського конституціоналізму почала обговорюватися в європейських наукових колах ще з початку 1960-х рр. у зв'язку зі стрімкою трансформацією установчих договорів, насамперед Римського Договору про заснування Європейського економічного співтовариства 1957 р. від класичних міждержавних угод до інструментів створення нової моделі правопорядку. Сьогодні конституціоналізм більше, ніж будь-що інше, враховує особливості процесу європейської інтеграції, стає центральним пунктом іноді жорстких дискусій¹. Тому будь-яке дослідження сучасних проблем

¹ Maduro Miguel P. How Constitutional Can the European Union Be? The Tension Between Intergovernmentalism and Constitutionalism in the European Union. URL : <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/04/040501-18.rtf>

європейської інтеграції має проводитися з урахуванням загальних питань європейського конституціоналізму, а сам його феномен, який більше ніж будь-що інше враховує особливості процесу європейської інтеграції, потребує більш детального розгляду в його співвідношенні та взаємодії з національними правовими інститутами правотворення та правозастосування держави-учасниць ЄС, стає центральним пунктом як позитивних очікувань, так і жорсткої критики, важливим орієнтиром для кандидатів на вступ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблематика досліджень європейського конституціоналізму, в цілому, досить популярна. Загальнонаукові компоненти конституціоналізму, в т.ч. специфічного конституціоналізму ЄС стали предметом вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних фахівців (М. Бондар, Джозеф Вейлер (Joseph Weiler), Р. Вессель (Ramses Wessel), Ю. Волошин, М. Гюльтай, А. Колодій, Л. Луць, Мігуель Мадуро (Maduro Miguel), М. Орзих, І. Серєда, Гюнтер Франкенберг (Gunter Frankenberg), Деміан Чалмерз (Damian Chalmers), В. Шаповал та інші.) Хоча публікацій стосовно практичних аспектів європейського конституціоналізму у зв'язку з питаннями розширення та членства в ЄС поки ще бракує.

Сучасна історія європейської інтеграції почалася тільки після другої світової війни. Об'єднання відбулось під тиском проблем післявоєнної Європи: безпекових, економічних, політичних. Воно мало забезпечити недопущення нових військових конфліктів, відновлення та подальший розвиток зруйнованих війною економіки та соціальних структур, визначити місце Європи в новому геополітичному та гео економічному середовищі, що склалось з закінченням другої світової війни.

Не все й не відразу йшло легко. Але країни, що об'єдналися, змогли продемонструвати здатність долати невдачі й труднощі, нарощувати потенціал інтеграції. В об'єднаній Європі досягнуті вражаючі результати, що підтверджують правильність вибраного напрямку розвитку, знайдені і випробувані ефективні рішення, що зумовили зміст і форми інтеграційних процесів. Досвід спочатку Західної, а сьогодні всієї Європи став найбільш очевидним і переконливим підтвердженням об'єктивної природи і практичної доцільності міждержавної інтеграції. А сама європейська інтеграція, поєднуючи стійкість основ з динамізмом розвитку, стала найбільш показовими прикладом створення й функціонування інтеграційних зв'язків. Підсумовуючи, маємо констатувати, що сьогодні ні одна національна держава не може у повному обсязі одноосібно забезпечити потреби свого індивідуального розвитку. Відповідно, заходи по формуванню наддержавної регіональної

структури на європейському континенті були і залишаються потребою сучасного етапу суспільного розвитку.

На всіх етапах свого розвитку "європейська ідея" носила демократичний і геополітичний характер. Незважаючи на відмінності, країни ЄС об'єднані у своїх зобов'язаннях щодо миру, демократії, верховенства права та поваги до прав людини. Вони прагнуть заохочувати ці цінності у світовому масштабі, будувати та поширювати процвітання та здійснювати свій колективний вплив, діючи спільно на світовій арені.

Разом із поглибленням та розширенням інтеграційних процесів зміцнювалися й змінювалися, віддаляючись від «класичних» міжнародних відносин, відносини європейської інтеграції. Вони вийшли за межі традиційної вже моделі міждержавної економічної інтеграції, охоплюють сфери політики та права, соціального життя та спричиняють виникнення нових міжнародних явищ, процесів та структур, суть яких вже не відображається поняттями «міжнародна співпраця» чи «міжнародне співробітництво». Серед тенденцій сучасних процесів міждержавної інтеграції дослідники відзначають поглиблення федералізації міждержавних інтеграційних об'єднань, появу в них відповідних ознак державності, формування єдиного конституційно-правового простору та основи зближення основних конституційних принципів держав-членів, інтернаціоналізація права, тісна взаємодія міжнародного інтеграційного та конституційного права². Все це не завжди можна пояснити категоріями та поняттями міжнародного публічного права.

Для забезпечення інтеграційних процесів на європейському континенті була сформована одна з найбільш ефективних, самодостатня за змістом і унікальна за формою структура. Спочатку, це були Європейські співтовариства – регіональні міжнародні економічні організації з окремими наддержавними повноваженнями. Пізніше – Європейський Союз, створений як «єдина інституційна структура, що забезпечує узгодженість та тяглість діяльності, спрямованої на досягнення його цілей, і водночас шанування та розвиток *acquis communautaire*» (ст.С)³.

Сучасний Європейський Союз, з його унікальною інституційною структурою та правовою системою, хоча й не перетворився на

² Волошин Ю.О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики : моногр. / Ю.О. Волошин, О.М. Пересада. – Одеса : Фенікс, 2013. 208 с.– С.54

³ Treaty on European Union: signed in Maastricht on 7 February 1992. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf

«Сполучені штати Європи», але й не є вже «класичною» міжнародною організацією. Найбільш точно його сутність визначається терміном «інтеграційне об'єднання» *sui generis*. Як і міжнародна організація, це організаційно-правова форма багатостороннього міждержавного співробітництва. Однак основою цієї, якісно іншої спільноти визначені не тільки певні цілі спільної діяльності, але й задекларовані певні цінності. Для цього держави-учасниці делегують Європейському Союзу певні наддержавні компетенції та повноваження. Відповідно, за висновком Суду ЄС, "передача державою прав і обов'язків, заснованих раніше на внутрішньому праві, у відання правової системи Співтовариства, що ґрунтується на ДЗЄС, тягне за собою обмеження її суверенних прав"⁴.

Організаційні структури ЄС в процесі поглиблення та розширення європейської інтеграції поступово трансформувалися від засобу «узгодження» державних воль суверенних держав до нового формату організації владних відносин. Ключовим елементом європейської інтеграції стали суспільні відносини політичного характеру – відносини владарювання. Традиційно ці відносини вважалися предметом конституційного регулювання⁵ і на міждержавному рівні їх просто не існувало.

Зі зростанням глобального економічного та політичного впливу, Європейський Союз все частіше розглядається як потенційна наддержава, яку, по факту, можна розглядати в якості моделі організації політичної влади в суспільстві. При цьому легітимність цієї влади, в класичному розумінні поняття, забезпечується визнанням її населенням; прийняттям її як правомірної та справедливої; наявністю у влади авторитету в очах населення.

Подібне твердження, зокрема в контексті визначення джерела наявної влади, концептуально може виглядати певним чином неоднозначним. Проте чинна редакція ст.1 Договору про ЄС (ДЄС) проголошує «новий етап творення дедалі ближчого союзу народів Європи, де рішення ухвалюються якнайвідкритіше та якнайближче до громадян»⁶. Тобто, стверджується, що свою демократичну легітимність Європейський Союз отримує з двох джерел: волі держав-членів та волі

⁴ Costa v. ENEL: Judgment of the Court of 15 July 1964. Case 6/64. European Court Reports. Page 00585. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>

⁵ Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.– С.48

⁶ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of European Union. Notice No 2008/ C 115/01. Vol. 51. 9 May 2008. URL : <http://eur& lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>.

громадян ЄС, проявляючи тим самим свою подвійну сутність союзу держав і, водночас, наднаціональної спільноти. Останнє є ключовою ознакою, яка відрізняє Європейський Союз від міжнародної організації, і означає не обмеження суверенних держав, а спрямування їх національних політик на формування міждержавної єдності, як самостійного, першочергового та домінуючого інтересу.

Таким чином, Європейський Союз – це сформована за територіальною ознакою, побудована на певній системі цінностей багатонаціональна спільнота, яка визначила свою ідентичність. Він має ознаки наднаціональної політичної організації, що прийшла на зміну міжнародній системі суверенних національних держав і яку слід розглядати в якості нової парадигми організації політичної влади в Європі. Спочатку, це була «неповна конституційна єдність»: існували формальні та змістовні невідповідності, а інституційний баланс значною мірою відрізнявся в окремих сферах політики⁷. Фактично, «співіснування Союзу та Співтовариства було інтегрованим, але окремим правовим порядком»⁸. В первозданній трьохопорній структурі ЄС певний час зберігався дуалізм, пов'язаний з присутністю різних рівнів і форматів правового регулювання. З одного боку – Співтовариства, в межах яких, для регулювання виключно відносин економічної інтеграції, застосовувалась автономна правова система. З іншого («друга» та «третя» колони) - застосовувалися інструменти та механізми, дуже близькі до міжнародно-правових.

Необхідність регулювання відносин європейської інтеграції засобами права обумовили виникнення унікальної правової системи – права Європейського Союзу. Це – система правових норм, що регулюють процеси європейської інтеграції, здійснюваної в межах Європейського Союзу⁹. Як «інтеграційне право», воно постає юридичним інструментом об'єднання Європи і, водночас, юридично фіксує досягнені результати інтеграції.

Право ЄС, яке сформувалося на основі права міжнародного, поступово набуло рис автономної правової системи. Воно функціонує паралельно із законодавством держав-членів ЄС і, не спростовуючи значення національної ідентичності, постає як наднаціональний

⁷ Bast J. The Constitutional Treaty as a Reflexive Constitution. *German Law Journal*. 2005, pp. 1433-1452. URL : <https://www.yumpu.com/en/document/read/6984772/the-constitutional-treaty-as-a-reflexive-constitution-the-german->

⁸ *Ahmed Ali Yusuf and Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission*, 21 September 2005, Case T-306/01. URL : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=65738&doclang=EN>

⁹ Муравйов В. Особливий характер правової системи Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. К., 2002. № 8. С. 86-89. – С.86

правопорядок. Норми права ЄС мають пряму дію в межах правових систем його держав-членів і, в багатьох випадках, особливо в сферах економічної та соціальної політики, стосуються питань, врегульованих національним законодавством. Правопорядок ЄС забезпечує існування самостійної системи правового захисту, метою якого є гарантування реалізації права ЄС.

В процесі свого розвитку право Європейського Союзу сформувалося в розвинуту цілісну систему, базовим складовим елементом якої було інституційне право з власним комплексним предметом регулювання – відносин щодо формування, діяльності і повноважень інститутів ЄС. Нормативною основою для виокремлення інституційного права в системі права ЄС прийнято вважати положення ст. 13 ДЄС (колишньої ст.3 у змінній редакції): «Союз має інституційну структуру, спрямовану на те, щоб поширювати вартості Союзу, реалізовувати його цілі, служити інтересам Союзу, його громадян та держав-членів, а також гарантувати узгодженість, ефективність і тяглість політик та дій Союзу».

Існування інституційного права було зрозумілим та очевидним за умов формальної кваліфікації Європейських Співтовариств, а пізніше Європейського Союзу як міжнародних організацій. По мірі поглиблення й розширення європейської інтеграції інституційні аспекти ЄС поступово вийшли за рамки загального контексту міжнародного права, і, якщо розглядати ЄС тим, чим він фактично є, тобто ширше ніж «класичну» міжнародну організацію, виникає потреба зміна існуючої термінології.

Про елемент права Європейського Союзу під назвою «конституційне право» згадують В.В. Колісніченко¹⁰, Л.А. Луць¹¹. А. Татам пише про принципи конституційного права в системі принципів права ЄС¹². В науковому обороті застосовуються також тези про конституційний устрій Європейського Союзу¹³. Термін «конституційне право» прямо винесений в назви роботи А. Росаса та Л. Арматі¹⁴ і великого розділу в підручнику британського професора Д. Чалмерса та його співавторів¹⁵.

¹⁰ Колісніченко В. В. Сучасна юридична наука про класифікацію принципів права Європейського Союзу: критичний аналіз. URL : <http://vuzlib.com/content/view/1522/92/>

¹¹ Луць, Л.А. Сучасні правові системи світу: Навч. посібник для студ. юрид. фак. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 248 с. – С.227

¹² Татам А.. Право Європейського Союзу: підручник: пер. з англ. К.: Абрис, 1998. 423 с.– С.92-95

¹³ Коваль В.С. Створення конституції Європейського Союзу: pro et contra. *Право України*. 2003. № 2. С. 143-147.

¹⁴ Rosas Allan, Armati Lorna. *EU Constitutional Law : An Introduction*. Bloomsbury Publishing, 2012. Pp.332.

¹⁵ Chalmers D., Hadjiemmanuil C., Monti G., Tomkins A. *European Union Law: Text and materials*. N.Y.: Cambridge University Press, 2006. Pp.1235. -P.1-43.

Вихідним положенням для більшості цих допущень стало те, що стверджувана унікальність європейського досвіду часто сприймалася через поняття і категорії конституціоналізації та конституціоналізму¹⁶, а сам термін «конституція» використовувався для позначення установчих договорів. Дійсно, установчі договори Європейських Співтовариств і Європейського Союзу в правовій системі Європейського Союзу виступають джерелами норм, що встановлюють основи устрою і діяльності «наддержавної» організації політичної влади, і, як форма права, володіють вищою юридичною силою. Тобто, установчий договір виконує ті самі функції, що й конституція держави, і, в подальшому, з поглибленням європейської інтеграції, подібність ця ще зростає.

2. Наддержавна природа європейського конституціоналізму та його особливості

Основні позиції дослідників права ЄС (не без певної двоїстості, непевності та непослідовності) врешті-решт зводяться до тези, що установчі договори Європейських Співтовариств і Європейського Союзу, не будучи конституціями в прийнятому в науці конституційного права значенні, носять конституційно-правовий характер і, саме як такі, мають розглядатися в контексті дослідження більшості проблем права ЄС, поступово набуваючи класичних юридичних властивостей конституції. Як зазначив з цього приводу Д. Едвард, «не маючи “писаної конституції”, Співтовариство вже мало жорстку конституцію в сенсі того, що її правовий порядок визнає ієрархію норм, в якій право договорів має верховенство над національним правом та підпорядковує інші акти Співтовариства»¹⁷. Створювана при цьому ієрархія правових норм є феноменом, подібним до федерального правового устрою.

С часом умовний термін «конституційне право» поступово трансформується в реальне конституційне право ЄС, подібне до класичного його розуміння. Воно базується не тільки на формальних ознаках, але й оцінці генетичної природи правових систем, в тому числі конституційно-правових, з котрих черпає свої витoki право ЄС.

Глибина та якість інтеграційної співпраці в рамках ЄС, що були досягнені на початок 2000-х років, ознаменували початок якісно нового

¹⁶ Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*, Vol.17, URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb>

¹⁷ Edward D. The Community's Constitution – Rigid or Flexible? The Contemporary Relevance of the Constitutional Thinking of James Bryce. *Institutional Dynamics of European Integration*. Eds: Schermers H.G., Curtin D., Heukels T. 1994. Pp. 145. URL : <https://www.law.du.edu/documents/judge-david-edward-oral-history/1994-the-communitys-constitution.pdf>

етапу європейської інтеграції. Цей етап логічно та закономірно буде визначити як етап конституційного оформлення європейської інтеграції, закономірним завданням якого постає питання про європейську конституцію, як акту, за своїм змістом і юридичною силою максимально наближеного до класичного розуміння Основного Закону, але який зберіг би свою міжнародно-правову природу (міжнародний договір суверенних держав, що передбачає їх рівність та можливість виходу зі складу інтеграційного об'єднання), для того щоб юридично зафіксувати передачу суверенних повноважень держав у вигляді верховенства повноважень ЄС в областях його легітимної компетенції, а також умови та механізми обмеження його влади.

Ідея конституційного оформлення владних відносин в межах міждержавного об'єднання, а відтак, закріплення й підсилення його особливого геополітичного положення у світі, стало свідомою реакцією європейської спільноти на тенденції глобалізації. Для забезпечення динамізму і стабільності розвитку європейської інтеграції в процесі адаптації до нових умов та пошуку адекватної відповіді на світові виклики напередодні безпрецедентного розширення, Європейський Союз мав стати ще більш інтегрованою економічною, політичною та правовою системою. Проте реформування системи управління, здатної у нових умовах забезпечити прийняття адекватних рішень на основі гнучкого балансу інтересів основних стейкхолдерів європейської інтеграції: держав та народів, а також загальноєвропейського інтересу, розв'язання існуючих проблем «дуалізму» інституційної системи, поглиблення та кодифікації правової основи було неможливим без укладання нового установчого договору.

Конституціоналізація установчих договорів ЄС стала основною темою Лаєкенської декларації про майбутнє Європи 2001 р.¹⁸. В декларації проголошено прагнення ЄС перетворитися на «силу», або «державу», здатну відіграти провідну роль на планеті як гаранта стабільності та орієнтир в сучасному багатополлярному світі, і вперше, на такому високому рівні було заявлено про перспективи прийняття в майбутньому єдиної конституції.

В розвиток ідей Ніццького договору 2001 р. та Ніццької декларації "Майбутнє Союзу", Лаєкенська декларація оголосила план реформування Європейського Союзу. Намічалось зробити його більш демократичним, прозорим та ефективним шляхом чіткого і зрозумілого

¹⁸ Laeken Declaration on the future of the European Union (15 December 2001). *Bulletin of the European Union*. 2001. No 12. p. 19-23. URL : http://www.cvce.eu/obj/laeken_declaration_on_the_future_of_the_european_union_15_december_2001-en-a76801d5-4bf0-4483-9000-e6df94b07a55.html

розподілу повноважень між Союзом та його державами-членами, спрощення законодавчих інструментів Союзу, підтримання міжінституційного балансу та поліпшення ефективності процедури ухвалення рішень, спрощення та заміна раніше підписаних установчих договорів, закріпивши ці зміни в Конституції об'єднаної Європи. Результатом майже трирічної роботи спеціального міжнародного органу – Конвенту за майбутнє Європи, стало підписання в Римі 29 жовтня 2004 р. Договору про запровадження Конституції для Європи¹⁹. На думку її авторів, Конституція, мала сприяти становленню загальноєвропейської самосвідомості і зробити ЄС моделлю нового світового порядку. Прийнятий документ був покликаний спростити правовий доробок Європейського Союзу шляхом заміни всіх попередніх договорів єдиним, сприяючи тим самим функціонуванню розширеного Союзу. Конституція мала б остаточно витіснити міжнародне право зі сфери європейської інтеграції.

Проте ці високі амбіції стосовно ще більш інтегрованого майбутнього ЄС, не були реалізовані. Побоювання, що використання терміну «конституція» в назві документу може означати перетворення Європейського Союзу в "наддержаву", та деякі інші, переважно ірраціональні мотиви, спричинили негативні результати референдумів у Франції та Нідерландах, що означало припинення процесу його ратифікації. Проблема законодавчого забезпечення шляхів розвитку ЄС через його конституційне оформлення залишилася нерозв'язаною. Для багатьох європейських політиків, науковців, широкого загалу громадян навіть виникало питання, чи не означало це заперечення конституційного статусу правового порядку Союзу взагалі²⁰.

Виходом з конституційної кризи стало підписання 13 грудня 2007 р. Лісабонського Договору про внесення змін до Договору про Європейський Союз та Договору про заснування Європейської Спільноти²¹. Так званий «договір реформування» допоміг Європейському Союзу здійснити нагальні внутрішні реформи та вийти на новий рівень функціонування. Основним його досягненням стало ствердження юридичної правосуб'єктності (юридичної цілісності!!!)

¹⁹ Treaty establishing a Constitution for Europe signed in Rome on 29 October 2004. *Official Journal. Series C*. 2004. Vol. 47. № 310. P. 1-474. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf

²⁰ Wessel R. A. The Constitutional Unity of the European Union: The Increasing Irrelevance of the Pillar Structure? URL: <https://www.utwente.nl/en/bms/pa/research/wessel/wessel46.pdf>

²¹ Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. *Official Journal. Series C*. 2007. Vol. 50. № 306. P. 1-271. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>

ЄС. Європейський Союз було конституційовано суб'єктом міжнародного права та юридичною особою, він замінив собою Європейське Співтовариство та став його правонаступником. Конституційну єдність ЄС безумовно посилила відмова від трьохопорної структури. Тепер суб'єкти права ЄС, які працювали у «рамках Союзу», почали діяти на основі «права Союзу» з чіткими правилами та процедурами. Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗПБ) перетворилася з суто міжурядової системи, заснованої на консенсусі та загальному міжнародному праві, на повноцінну систему, що ґрунтується на договірному праві і включає інституції, які діють на основі принципів прямої дії та верховенства права, отримали законодавчу владу в цій сфері і приймають значну кількість актів вторинного права.

Через свою назву, незбалансованість структури та складність сприйняття тексту Лісабонський договір мало нагадує конституцію. Проте за змістом новий договір є такою собі, «полегшеною» версією амбітної, але відхиленої Європейської конституції, підтвердивши по суті її основні нововведення, представивши їх у вигляді поправок до чинних установчих угод. Самі ж вони, повною мірою зберігають якість міжнародних договорів з правом абсолютного вето для кожної держави-учасниці на перегляд будь-якої їх норми. Проте твердження, що Лісабонський договір став новим етапом європейського конституціоналізму²² не є безпідставними. Аналізуючи правову природу цього документа в контексті права ЄС, як автономної правової системи, слід визнати наявність в його статусі й ознаках елементів, які поєднують в собі риси міжнародного договору та наднаціональної Конституції.

Як міжнародний договір, цей документ укладений суверенними державами – суб'єктами міжнародного права; відображає узгоджені волі суверенних держав щодо встановлення та розвитку відносин міжнародної інтеграції; визначає умови і порядок набуття і припинення членства в ЄС; містить добровільні зобов'язання суверенних держав щодо делегування частини своїх суверенних повноважень наддержавним структурам.

Відповідно, «конституційна» складова Лісабонського договору проявляється в його установчому характері. Договір не тільки закріплює існуючий рівень європейської інтеграції та визначає її подальші перспективи, а також визначає цілі і завдання Європейського Союзу на сучасному етапі; закріплює основні засади організації та функціонування ЄС як владної структури наддержавного характеру, зокрема в зовнішньополітичній сфері; визначає основні засади її

²² Мовчан Ю. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму.
URL : <http://veche.kiev.ua/journal/1259/>

правової системи, в тому числі принципи взаємодії з міжнародним і національними правопорядками держав-учасниць; деталізує основні засади правового статусу особи в Європейському Союзі через перехресне посилання на Хартію основних прав Європейського Союзу.

Хоча підписання Лісабонського договору підтвердило факт неготовності об'єднаної Європи до запровадження формальної конституції, сам договір відкрив шлях для подальшої конституціоналізації процесів європейської інтеграції.

Ідеї конституціоналізму разом утворюють ідеологічний фундамент, на якому сьогодні здійснюється функціонування політичних установ як в рамках окремих держав Європи, так і всього Союзу. Відтак вони мають безпосереднє і практичне відношення до організації і здійснення політичної влади в системі європейської інтеграції, та правового регулювання відносин, які при цьому виникають, виступають критерієм та мірою правильності обраного шляху.

На цьому шляху автоматично можуть виникати проблеми, пов'язані зі співробітництвом і взаємодією національних правових систем, конфлікти з питань оптимальних механізмів подолання суперечностей, пошуками компромісів. Уникнути, чи принаймні пом'якшити ці протиріччя допоможе розуміння сучасного конституціоналізму, закономірностей формування загальноєвропейського конституційного простору. Адже в процесі європейської інтеграції, в обхід, а, іноді, всупереч класичним канонам і схемам, що склалися, долається підхід до суверенітету як до інструмента відгородження держави від зовнішнього світу, протистояння держав на міжнародній арені. Делегування повноважень, часом вельми істотних, в процесі європейської інтеграції означає певне самообмеження суверенітету, але аж ніяк не відмова від нього і тим більше не його позбавлення. Відповідно, конституційне оформлення відносин європейської інтеграції означатиме не тільки всебічне поглиблення європейської інтеграції, а й формування європейської спільноти як єдиного цілого з якісно новою правовою системою. В свою чергу, це може привести до наділення Європейського Союзу суверенними ознаками в тій мірі, в якій вважатимуть необхідним зробити держави-учасниці.

Конституціоналізм – це політико-правова категорія, яка опосередковує місце і роль конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходить вияв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини. Становлення конституціоналізму у світі пов'язане з оформленням конституційного ладу в розвинених країнах Європи й Америки у період боротьби проти феодального абсолютизму (XVII ст.).

Сам цей термін, за твердженням Г. Дж. Бермана²³, було винайдено в кінці ХУІІ – на початку ХІХ ст. для позначення головним чином американської доктрини верховенства писаної конституції над звичайними законами.

Конституціоналізм є складною політико-правовою системою держави та суспільства, яку виображують як взаємопов'язаний комплекс різноманітних компонентів²⁴: доктринальної, нормативно-правової та онтологічної складових, а також однієї з форм вияву суспільної свідомості. Така конструкція виглядає рівно складною та гнучкою, тому, зрозуміло, що в сучасній юридичній науці категорія конституціоналізму, яку досліджували різні вітчизняні та зарубіжні вчені-правознавці, тлумачиться досить багатогранно та неоднозначно, а єдиного його розуміння донині не досягнуто. Тому, не вдаючись в деталі спеціальних наукових дискусій щодо конституціоналізму, вважаємо достатнім обмежитися деякими, пов'язаними з цим тезами.

Насамперед, явище конституціоналізму пов'язане з самим фактом існування конституції і здійснюваним за допомогою неї правовим регулюванням. Хоча, не завжди факт наявності конституції автоматично означає появу тієї чи іншої моделі конституціоналізму як такого²⁵.

Конституціоналізм, з одного боку, розглядається як певні політична система і державні методи управління, які спираються на конституцію (державна практика). З іншого – це сукупність певних політико-правових цінностей (державна ідеологія). В їх практичній реалізації ці елементи об'єднані відповідною національною конституційною ідентичністю – однією з найважливіших рис, без якої не може відбутися сучасна політична нація.

В контексті «функціонального призначення», ключовим є розуміння конституціоналізму як державного правління в широкому сенсі, обмеженого за змістом конституції. Тобто конституціоналізм ототожнюється з своєрідним «самообмеження держави», в сфері реалізації політичної влади. Ідея того, що влада уряду може й повинна бути конституційно обмеженою, а його повноваження залежать від застосування цих обмежень, складає саму сутність конституціоналізму, Та чи інша система обмежень займає центральне місце в сучасній конституції, вони проходять через визначені в конституції

²³ Berman H. J. *Law and Revolution : The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge and London. Harvard University Press, 1983. Pp. 657.– P.377

²⁴ Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4-5/2011. С.114-121.– С.115

²⁵ Стецюк П. Про дефініцію категорії "конституціоналізм". *Вісник Львів. Ун-ту. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 171-180. – С.172

фундаментальні принципи організації і функціонування влади. Основний закон обмежує навіть законодавчу владу, що забезпечується судами і системою судового нагляду.

Нарешті, слід враховувати, що конституціоналізм є системою, яка перманентно й динамічно розвивається. Серед визначальних тенденцій його розвитку в сучасних умовах²⁶, таких як політизація, соціалізація, біологізація, інформатизації, багатьма фахівцями окремо відзначається інтернаціоналізація. Остання заслуговує виняткової уваги у зв'язку з світовими процесами глобалізації та регіональної інтеграції. Вона виявляється передусім у зближенні національного конституційного права з міжнародним публічним правом. Хоча, на наш погляд, такий погляд є надто загальним, потребує уточнення та конкретизації.

Визнаючи правову інтеграцію як об'єктивну потребу загальносвітових процесів, слід констатувати, що реальний рівень інтернаціоналізації (правової інтеграції) в сфері конституційного права є найнижчим. Не тільки тому, що саме конституційне право найбільш повно відображає індивідуальне «обличчя» кожної окремої держави з притаманними рівнем і станом правової свідомості (як ідеологія так і психологія). Конституційне право (як явище виключно внутрішньодержавного права) є досить консервативним і мало піддається уніфікації, а можливість його гармонізації і тим більше уніфікації через призму цілевизначання уявляється досить сумнівною. По факту, воно протистоїть міжнародному праву та обмежує «канали» його впливу на національний правопорядок. З одного боку – Конституція є своєрідним «фільтром» у процесі імплементації міжнародних договорів, який допомагає уникнути негативних елементів і контролювати внутрішньодержавну правотворчість²⁷. З іншого – сам мотив дотримання конституції суперечить більшості теорій короткострокових міжнародних відносин на основі інтересів²⁸. **Також відзначається**, що останнім часом в системі західноєвропейських демократій об'єктивно посилюються розвиваються **протириччя між**

²⁶ Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С.97-115.– С.111-113

²⁷ Волошин Ю. Інтернаціоналізація сучасного конституційного права: деякі теоретичні й практичні проблеми. *Часопис Київського Університету права*. 2007. № 4. С. 82-88.– С. 86

²⁸ Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*, Vol. 17. URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb>

процесами правової глобалізації та тенденціями конституційно-правової суверенізації²⁹.

Конституція інтернаціоналізується і стає невід'ємною частиною міжнародного співробітництва не абстрактним зближенням національного конституційного права з міжнародним публічним правом, а, конкретно, шляхом прийняття та закріплення в конституціях окремих країн міжнародно-правових стандартів, визнаних загальними засадами (принципами) світового конституціоналізму. Останні – витвори світової політичної та правової культури, вироблені тривалою практикою, – є явищем універсальним, але реалізуються в конкретній системі владних відносин, забезпечуючи її збалансованість. Це важливо, оскільки зміст конституціоналізму розрізняється в різних правових системах. В різних державах існують свої особливості функціонування системи конституціоналізму, які враховують національно-культурні та ментальні особливості кожного народу. Невипадково, його порівнюють з операційною системою³⁰, що визначає сам процес управління, в межах якого функціонують всі інші програми спільноти – економічні, соціальні, політичні. Ці програми мають, звичайно, свій специфічний зміст, «написані» для певного конституційного устрою і, відповідно, автоматичне запозичення конституціоналізму з однієї правової системи до іншої може бути небезпечним.

Віддзеркаленням тенденції інтернаціоналізації стала поява концепцій глобального конституціоналізму (Р. Фальк, Р. Йохансен та С. Кім)³¹, транснаціонального (глобального) конституціоналізму (В. Шамрай)³², і, навіть, доволі екзотично, конституціоналізму в космополітичному праві (Я. Чернопищук)³³. Але більш широко практичне значення подібних наукових розвідок може проявитися лише в перспективі.

Виятком слід вважати феномен європейського конституціоналізму. Його слід розрізняти від європейської моделі конституціоналізму, яку становлять окремі спільні риси та особливості конституціоналізму групи

²⁹ Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикції. Вісник Конституційного Суду України. № 4-5/2011. С.114-121.– С.114

³⁰ Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*,____Vol.17. URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb>

³¹ The Constitutional Foundations of World Peace. Edited by Richard A. Falk, Robert C. Johansen, and Samuel S. Kim. Albany: State University of New York Press, 1993. Pp. 388.

³² Шамрай В. Транснаціональний (глобальний) конституціоналізм як об'єктивне явище сучасної правової дійсності. *Підприємництво, господарство і право*. 2018_№7. С.150-153.

³³ Чернопищук Я. Ідея космополітизації права: Генеза процесів конституціоналізації. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид.* 2011. Вип. 52. С. 33–39.

держав, об'єднані єдиними цінностями, ідеологією та доктринальними особливостями³⁴.

Європейська (континентальна) модель конституціоналізму як доктрина і практика обмеженого правління не є регіональним правоглобалізмом у європейських масштабах та існує сьогодні разом із американською та англійською моделями. Це «якісно нова філософсько-світоглядна категорія, що відображає ... національно-конституційну інтеграцію державно-правових систем Європи на основі їхнього взаємозбагачення за умови збереження юридичного суверенітету правових систем³⁵. Виокремлення європейської моделі конституціоналізму пов'язане з наявністю в національних конституційних правопорядках більшості європейських держав подібних ознак: типова (кодифікована та жорстка) конституція, основним призначенням якої було й лишається обмеження державної влади на користь прав та свобод людини, встановлення прозорих і зрозумілих принципів діяльності основних суб'єктів публічної сфери, спеціалізований орган конституційної юрисдикції, парламентаризм. Очікується також реальне місцеве самоврядування, повага до людської гідності, підтримка демократії, верховенство права, справедливість, рівність, мир і, навіть, конституційний захист ринкових свобод.

Такий розвиток певною мірою завдячує саме специфіці зумовлених спільними ціннісно-ідеологічними основами європейських правових систем, що зазнали довгого шляху правової конвергенції – взаємних впливів, взаємного запозичення та, навіть, рецепція. Поширення позитивного досвіду функціонування конституційних правопорядків окремих держав на інші держави, спочатку західноєвропейські, і, в подальшому, на схід, стало передумовою виходу цих процесів за рамки виключно внутрішньодержавних і формування загальноєвропейської моделі конституціоналізму.

На зміст європейської моделі конституціоналізму суттєво вплинула через систему своїх конвенційних стандартів Рада Європи, насамперед європейським "Біллем про права людини" – Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. в відповідними додатковими протоколами. Для збереження та розвитку європейської конституційної спадщини важливе значення має діяльність Європейської комісії Ради Європи за демократію через право (Венеційської комісії). Розумінню

³⁴ Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму / О. М. Бориславська. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 54-58. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_14.

³⁵ Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4-5/2011. С.114-121. – С. 114-115

європейської конституційно-правової моделі сприяють підходи Європейського суду з прав людини. Сам же формат співвідношення національної судово-конституційної і конвенційної юрисдикцій відображає важливі ознаки європейської моделі конституціоналізму, які було прийнято за основу в формуванні конституціоналізму ЄС.

Вже сам цей підхід іноді стикається з жорсткою критикою. Зокрема, запозичення понять державного конституціоналізму до правової системи Європейського Союзу називають «механістичним» і таким, що має багато нарікань, не завжди аргументованою стверджуючи про відсутність в ЄС суверенітету, самодостатньої політичної влади, правосуб'єктності та тих форм публічної влади, які опосередковуються та захищаються конституційними актами в кожній державі. На нашу думку, таке неприйняття ідеї європейського наддержавного конституціоналізму лежить в сфері правової психології та ідеології, тобто пов'язано з існуючими сьогодні сформованою з радянських часів правовою свідомістю, правовою культурою і правовою освітою, прогалини в яких в першу чергу можуть бути заповнені шляхом удосконалення змісту та організації юридичної освіти в сучасній Україні та її декомунізації, в рамках європейського простору вищої освіти та її інтернаціоналізацією.

Наддержавний європейський конституціоналізм, або конституціоналізм Європейського Союзу почав формуватися в процесі європейської інтеграції, в межах інтеграційного об'єднання, у зв'язку з становленням унікальної моделі організації владних відносин міждержавного характеру і, відображаючи загальний раціоналізм нового часу, втілює прагнення до оптимального впорядкування політичного життя і пропонує їх практичну реалізацію на міждержавному рівні аж до розробки загальноєвропейської конституції.

Зрозуміло, що концепція конституціоналізму суверенної держави відрізнятиметься від уявлень про його міждержавного аналога. Дж. Вейлер та Дж. Трахтман, зокрема, пропонують розглядати європейський конституціоналізм як мутацію міжнародного права, що є результатом еволюції реального світу і закликають пристосувати або реформувати наше сприйняття до цих змін³⁶. До того є існує думка, що концепція та політико-правова категорія конституціоналізму може бути застосовна не лише до держави («домінантної, але все ж таки умовної форми

³⁶ Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*, ____ Vol.17, URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb>

політичної організації»³⁷), але й до будь-якої політико-правової системи організації суспільства.

Ініціювавши інтеграцію, західноєвропейські держави, вже мали в основі єдність ціннісної основи та узгодженість ідеологічної складової європейської моделі конституціоналізму. Започаткована таким чином ідентичність обумовила можливість і успішність інтеграції, фактично стала критерієм її розширення. Територіально, це співпадає з кордонами держав-учасниць ЄС та тих, що бачать в євроінтеграції свій цивілізаційний вибір.

Підґрунтям для виникнення цього якісно нового транснаціонального правового явища³⁸ стала необхідність конституційних оцінок та взаємодії на рівні і національних державно-правових систем – національних інститутів конституційного права, і міжнародно-правових механізмів – інститутів європейського публічного права реалізації суверенної волі держав на участь в інтеграційних процесах. Величезний вплив на становлення Європейського Союзу і творення його права мала спільна європейська правова і, зокрема, конституційна культура.

Особливістю наддержавного європейського конституціоналізму є те, що окрім національних гарантій та інструментів обмеження державного правління він передбачає існування наднаціональних механізмів, які, в певних юридичних рамках, реально обмежуючи державу, призначені для обмеження самої наднаціональної влади.

Феномен європейського наддержавного конституціоналізму виступає основою конституціоналізації європейського правового простору в різних його версіях. Процес перетворення набору юридичних домовленостей, обов'язкових для суверенних держав – угоди ЄС, у вертикально інтегрований правовий режим, який надає судові права та обов'язки всім фізичним і юридичним особам та організаціям, незалежно від форми власності, у межах сфери застосування права ЄС, відбувся не відразу чи за єдиним, загальним планом. Але саме так свого часу було передбачено ще Р. Шуманом: «Європа ... буде побудована за допомогою конкретних досягнень, які спочатку створюють де-факто солідарність»³⁹. Будучи наріжним фактором інтеграційного правопорядку, конституціоналізація, в свою чергу, дозволить вивести право ЄС з непевного стану автономної правової системи і «визнати його

³⁷ Frankenberg G. The Return of the Contract: Problems and Pitfalls of European Constitutionalism. *European Law Journal*, 2000. Vol. 6 (3), Pp. 257–276. – P.259

³⁸ Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикцій. Вісник Конституційного Суду України. № 4-5/2011. С.114-121.– С.114

³⁹ Schuman Declaration of May 9,1950, URL : https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en

"реальним" законом – в очах судів, правової спільноти, урядів і парламентів і, що найважче, – науковців в сфері міжнародних зв'язків»⁴⁰.

Передумовою конституціоналізації в Європейському Союзі є його інституціоналізм, що відображає процес організації та формалізації різних сфер наддержавного утворення і його правової системи, що виявляється у створенні та функціонуванні економічних, соціально-політичних, інших, наділених ознаками політичної влади наддержавних органів та інститутів, діючих на основі й в межах власного правопорядку. Вважається, що внутрішня «конституція ЄС» почала створюватися не з моменту формування цього інтеграційного об'єднання, а з 1957 р. – з заснуванням Європейських співтовариств та початком формування їх єдиної інституційної структури.

Інституціоналізація політичної влади, зі встановленням лімітів дій для широкого кола осіб, які здійснюють цю владу, – це переважно внутрішній процес. Вона має внутрішню спрямованість навіть при встановленні і формально-юридичному закріпленні відносин Союзу з державами-учасниками або третіми країнами і, тим самим, здійснює найсуттєвіший вплив на розвиток конституціоналізму ЄС. По мірі поглиблення й розширення європейської інтеграції інституційні аспекти ЄС вийшли за рамки загального контексту міжнародного права, стали пов'язуватися з конституціоналізмом як таким. Спочатку – стосовно інтеграції в рамках Співтовариств («перша колона» ЄС), а пізніше, з відмовою від трьохопорної структури, відкрився шлях для конституціоналізації відносин в сфері спільної зовнішньої та безпекової політики та судової і поліційної співпраці у кримінальних справах, тобто поширення її на весь Європейський Союз.

Реальний процес «конституціоналізації» права ЄС пов'язаний з правозастосовною та правотворчою діяльністю Європейського Суду справедливості. Т. В. Комарова стверджує, що «вплив Суду ЄС на розвиток інтеграційного утворення виявляється в тому, що він інституційно детермінує конституціоналізацію права ЄС»⁴¹. Цей інститут виступає представником і «охоронцем» комунітарних правових цінностей (*acquis communautaire*), забезпечує одноманітне розуміння й застосування права ЄС, а його рішення постійно розширюють юридичну практику, що лежить в основі правозастосування. При цьому Суд виробив цілий ряд доктрин і принципів, що дозволяють забезпечити

⁴⁰ Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*, ____Vol.17. URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb>

⁴¹ Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. – Харків : Право, 2018. – 528 с

ефективність права Співтовариств/Союзу в умовах інтеграційного об'єднання, і, зокрема, на території держав-учасниць. Виконуючи функції своєрідного «первинного» конституційного Суду, наділений винятковою прерогативою тлумачення права ЄС, Європейський Суд справедливості створив конституційні рамки для структури федерального типу в Європі⁴².

Наявність такого органу є не просто формальною ознакою конституціоналізму. В своїй правотлумачній діяльності Суд, з початку 60х років, активно працював над обґрунтуванням ідеї відмінності установчих договорів Співтовариств від звичайних міжнародних договорів, створенням та реалізацією концепції автономного права співтовариств, яке б відрізнялось від національних правових систем держав-членів, але, в той же час, мало переваги над ними. Рішеннями Суду ЄС (відомі справи *Van Gend en Loos* (1963 р.)⁴³, *Costa v. ENEL* (1964 р.)⁴⁴ та ін.) неодноразово наголошувалося, що ДЗЄЕС, з урахуванням проголошених цілей, це більше, ніж угода яка створює взаємні зобов'язання між договірними державами. Співтовариство утворює новий міжнародно-правовий порядок, на користь якого держави обмежили в лімітованих сферах свої суверенні права і суб'єктами якого є не тільки держави-учасниці, а й приватні особи. Тобто, положення договорів і акти вторинного законодавства надають індивіду права безпосередньо без будь-яких законодавчих чи виконавчих дій з боку держав-членів. Відповідно, Суд наполягає, що законодавство Співтовариства не є іноземним правом для держав-членів – це дійсний закон ... і він може прямо наділяти правами приватних громадян, які повинні бути визнані і застосовані судами держав-членів.

У наступних справах Суд взагалі відкинув посилання на міжнародне право. В 1980-х роках, зокрема у справі *Les Verts*⁴⁵ визначив ДЗЄЕС основоположною конституційною хартією Співтовариства, відповідності до якої прийнятих заходів не можливо уникнути ні державам-членам, ні їх установам. Або, у Висновку від 14 грудня

⁴² Stein E. Lawyers, Judges, and the Making of a Transnational Constitution. *American Journal of International Law*, 1981, 75(1), 1-27. doi:10.2307/2201413 URL : https://www.jstor.org/stable/2201413?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents

⁴³ Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen Case 26/62 [1963] ECR I, 119631 CMLR 105 URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN>

⁴⁴ Costa v. ENEL: Judgment of the Court of 15 July 1964. Case 6/64. European Court Reports. Page 00585. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>

⁴⁵ Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament. Judgment of the Court of 23 April 1986. Case 294/83. ECR 1986-01339 URL : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61983CO0295:EN:PDF>

1991 р.: «... Договір ..., хоча й укладений у формі міжнародної угоди, тим не менш становить конституційну хартію Співтовариства, заснованого на верховенстві права»⁴⁶.

Правовий порядок, формований в багатьох аспектах Судом, переважав у Співтоваристві з самого початку. Підтвердивши рішенням у справі *Segi* (2007 р.)⁴⁷ фактично обов'язковий характер спільних позицій (п.52), Суд ЄС показав можливість скасовувати акти, які не стосуються Співтовариства. Тим самим був продемонстрований приклад забезпечення цілісного підходу до правового порядку всього Союзу: «**така** судова практика ... здається, свідчить про конституційну роль Суду поза межами Співтовариства», а прийняте рішення безперечно підтверджує конституційний характер частин права Союзу (адже «справа стосувалась, в першу чергу, поліційної та судової співпраці у кримінальних справах (третьої колони), але можливо перевести ці висновки до другої колони – спільної зовнішньої та безпекової політики»), що дає відстави для допущення існування «інституційних – і, можливо, навіть конституційних – рамок формування СЗПБ, яка не може бути ізольована від подій у Союзі в цілому»⁴⁸.

Сам факт наявності конституції, як вже відмічалось, ще не означає існування конституціоналізму як масового політичного руху, зацікавленого у забезпеченні демократичного конституційного ладу. Синергія конституції та конституціоналізму тісно пов'язана з проблемою конституційності самої конституції, критерієм чого виступають певні принципи.

Принципи конституціоналізму дають найбільш повне й достовірне уявлення про конституціоналізм взагалі і конкретний конституціоналізм. Вони є основоположними засадами, які закріплюють найбільш визнані політико-правові ідеї і, як правило, є абстрактними, формуючи в сукупності «ідеальну» модель конституціоналізму. Зміст і формулювання цих принципів в подальшому конкретизується, відповідно до державно-правового розвитку окремих країн, і юридично закріплюється в формі принципів конституцій цих країн.

⁴⁶ Opinion 1/91 (*First EEA Opinion*) [1991] ECR 6079, par. 211. URL : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d0f130d5716e1c9152c54b40a6d69b7ad a88c2ca.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Oa3yKe0?text=&docid=97775&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=586518>

⁴⁷ *Segi and Others v Council* C-355/04 P URL : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=FDA5E1FF306A1034C06FC42262B1F334?text=&docid=61241&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=7670722>

⁴⁸ Wessel R. A. The Constitutional Unity of the European Union: The Increasing Irrelevance of the Pillar Structure? URL : <https://www.utwente.nl/en/bms/pa/research/wessel/wessel46.pdf>

Більшість принципів було сформульовано ще в епоху класичного європейського конституціоналізму кінця XVIII–XIX ст. Адаптовані, вони складають основу теорії і практики сучасного конституціоналізму. Успішно апробовані в національних конституціях та конституційних правопорядках окремих держав, загальновизнані європейською спільнотою, уніфіковані в конвенціях та інших документах Ради Європи, в якості загальноєвропейських (як міжнародні зобов'язання) вони імплементуються в конституційних практиках європейських держав.

Найбільш загальними, визначальними для характеристики сучасного «державного» конституціоналізму є принципи демократії (народного суверенітету), розподілу влад, правової держави, шанування прав людини та основних свобод. Саме вони сьогодні утворюють ідеологічний фундамент, на якому відбувається функціонування політичних установ абсолютної більшості сучасних держав Європи. Ці ж саме принципи лягли в основу європейської інтеграції як її цінності. Відповідно до положень ст. 2 ДЕС, «Союз базується на принципах свободи, демократії, поваги прав людини та основних свобод, верховенстві права та принципах, що є загальними для усіх держав-членів». Ці принципи є однією з концептуальних ознак конституціоналізму ЄС, підтвердження факту його існування та обґрунтування подальшої конституціоналізації процесів європейської інтеграції. Хоча залишаються питання щодо можливості і, пов'язаних з цим, особливостей їх «пристосування» до наддержавного утворення, яким є Європейський Союз, в правовій системі якого сформована широка палітра спеціальних (комунітарних) принципів (принципи прямої дії та верховенства права ЄС, пропорційності та субсидіарності, інституційної рівноваги тощо).

Функціональні та загальні принципи права ЄС стосуються його правової та інституційної системи, дозволяють заповнити прогалини в європейському законодавстві та вирішити питання щодо його тлумачення в найсправедливіший спосіб. Переважна більшість з них, в силу правової природи ЄС, не має прямих аналогів ані в національних правових системах, ані у доктринах чи практиці міжнародного публічного права, але взаємодіють з зазначеними вище загальними правовими принципами, істотно впливаючи на особливості процесів конституціоналізації об'єднаної Європи.

Такі процеси є реальністю сучасної Європи. Для Європейського Союзу це якісно новий етап його розвитку й визначення якісно нових цілей, переорієнтацію пріоритетів цінностей від національних до міжнародно-союзних. Відповідно, постають, навіть, концептуальні

питання про зовсім інший аніж національний рівень конституційної ідентичності – ідентичності європейської (міжнародної та регіональної).

На фоні застереження, висловленого М. Мадуро⁴⁹ і з яким неможливо не погодитися, про те, що залишаються без відповіді два принципових питання: чи є конституціоналізм найкращою формою влади для Європейського Союзу і чи має Європейський Союз конституційну владу (у формі установчої влади), щоб її (цю форму) прийняти, конституціоналізація відбувається незважаючи чи навпаки. Більше того, в будь-якому випадку, можемо стверджувати – конституціоналізація права ЄС формально відбулася. «Це реальний процес, за яким установчі договори ЄС еволюціонували від сукупності домовленостей, які були обов'язковими лише для держав-членів, до унікального правового режиму, котрий надає права та накладає обов'язки на всіх публічних та приватних осіб на території ЄС»⁵⁰.

Європейський Союз сформований як наддержавне інтеграційне об'єднання, якому держави-члени, заради досягнення спільної мети, делегують частину своїх суверенних повноважень. Його розвиток підготував необхідну правову та інституційну базу для переходу до етапу конституційного оформлення відносин європейської інтеграції. Результатом очікується виникнення бази для наступного розвитку європейських держав та народів, сприяння вирішенню подвійної задачі – подальшої інтеграції європейської спільноти та легітимації політичної наддержавної влади тощо.

Розвиваючи ідею формування наднаціонального конституційного простору, Європейський Союз пропонує модель розвитку людства в глобальному світі в економічному, політичному, соціальному, культурному, а особливо – правовому розумінні, яку випробує на собі й своїх членах. Досвід вступу до ЄС держав Центральної та Східної Європи підтвердив, що прийняття загальноєвропейських інтеграційних цінностей та формування на цій основі відповідної конституційної ідентичності стає є окремим невід'ємним складовим елементом процедури приєднання для кандидатів на вступ.

Після проголошення незалежності Україна зробила свій цивілізаційний вибір: визначила інтеграцію до Європейського Союзу як вектор свого геополітичного та геоекономічного розвитку та модель, за якою має відбуватися цей розвиток. Очевидно, що базові питання

⁴⁹ Maduro Miguel P. How Constitutional Can the European Union Be? The Tension Between Intergovernmentalism and Constitutionalism in the European Union. URL : <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/04/040501-18.rtf>

⁵⁰ Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. – Харків : Право, 2018. – 528 с. – С.246

практичних дій в межах здійсненого вибору та перспективи подальшої реалізації стратегії нашої держави на набуття повноправного членства в Європейському Союзі не можуть вирішуватися поза визначеним вище складним «конституційним» контекстом європейської інтеграції як об'єктивного процесу, і України, зокрема, в їх взаємодії. Для нашої держави конституційний процес в ЄС не тільки виступає наочним прикладом функціонування демократичної політичної системи в складних умовах ризиків та викликів сучасності, але й диктує нові конкретні практичні завдання на шляху до об'єднаної Європи.

Конституціоналізм в ЄС, який проявляється по-різному й на різних рівнях, реалізується за допомогою специфічних інструментів права Європейського Союзу: регламентів, директив, рішень (які є обов'язковими для суб'єктів права ЄС), або рекомендацій і висновків (які не є обов'язковими). Попри тези, що за усталеною думкою верховенство права ЄС в межах установчих договорів стосується усього правопорядку, в т.ч. конституційного, між конституційними положеннями ЄС та національними конституціями можуть виникати конфлікти. Тому проблеми співвідношення європейського конституціоналізму з національними конституційними правопорядками національних держав-членів ЄС, офіційних кандидатів на вступ, таких держав як Україна, що знаходиться тільки на початку шляху до Європи мають більш широкий характер і залишаються актуальними, посідаючи окреме місце в механізмі реалізації євроінтеграційної стратегії.

3. Теорія та практика європейського конституціоналізму у вирішенні завдань євроінтеграційної стратегії України

Рішення Європейської Ради від 23 червня 2022 р. про надання Україні статусу кандидата на вступ формально мало б означати визнання відповідності нашої держави першому з Копенгагенських критеріїв членства – політичному⁵¹, а також її здатність завершити необхідні економічні реформи для досягнення відповідності критерію економічному. За оцінками багатьох спостерігачів, зміною традиційного сценарію євроінтеграції, Європейський Союз проявив небачену раніше гнучкість і розуміння ситуації в світі, рішучість підтримки України і бажання йти на компроміс. Разом з тим, критична оцінка стану імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї Сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної

⁵¹ Copenhagen criteria. European Council in Copenhagen. December 1993. *European Commission enlargement*. URL : <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=DOC/93/3&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. (УА)⁵² та практичних наслідків конституційного закріплення євроінтеграційного курсу в лютому 2019 р.⁵³ свідчить, що позиція європейської сторони не є такою вже однозначною, а рівень очікувань відповідної реакції з боку України залишається доволі високим. В своєму висновку щодо заявки України на членство в Європейському Союзі від 17 червня 2022 р.⁵⁴ Європейська комісія рекомендувала надати Україні статус кандидата, але закарбувала так званих «Сім кроків» (п. 4.), які потрібно виконати для початку переговорів по суті.

Ці «кроки» стосуються сфери дії політичних критеріїв Копенгагена. Вони прямо, чи більш-менш опосередковано, пов'язані з правовим регулюванням на «вищому рівні» – конституційними положеннями Європейського Союзу та України в їх взаємозв'язку і взаємному впливові на загальну оцінку відповідності виконання зобов'язань України за УА. На практиці, ж, імплементація цієї Угоди, в т.ч. тих її положень, що стосуються гармонізації законодавства України з законодавством ЄС, і, отже, визначають майбутній розвиток правової системи України, на практиці досить часто зводиться до буквального сприйняття окремих положень/статей чи технічних показників/умов та їх механічного перенесення в галузеве законодавство України. Цілі імплементації, таким чином, не виправдано звужуються, а сама імплементація, поза рамками загальних стратегій, принципів та цінностей європейської інтеграції, не дозволить досягти очікуваного результату асоціації. В ході регулювання двосторонніх інтеграційних процесів та при здійсненні подальших кроків правової та конституційної реформи в Україні можливо й потрібно послуговуватись цілою низкою концепцій і юридичних конструкцій «європейського конституціоналізму». Пріоритетним тут має бути існуюча потреба продовження інтернаціоналізації існуючих конституційно-правових засад та принципів.

Справді, чинна редакція Конституції України вже в Преамбулі (абз. п'ятий) підтверджує європейську ідентичність Українського народу і

⁵² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

⁵³ Конституція України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁵⁴ Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Communication From the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels, 17.6.2022 COM (2022) 407 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en

незворотність європейського та євроатлантичного курсу України. Дали по тексту (п. 5 ч. 1 ст. 85, ч. 3 ст. 102 та п. 1-1 ст. 116) деталізуються відповідні повноваження державних органів. Згідно зі ст. 9 КУ чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надані Верховною Радою України, є частиною національного законодавства нашої країни. Ст. 55 КУ надає право кожному, після використання усіх національних засобів правового захисту, звертатися за захистом прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Таким чином, конституційні норми визначають місце міжнародно-правових актів у системі законодавства, окреслюють межі міжнародно-правових гарантій, які надаються в рамках міжнародних зобов'язань держави.

Зазначене, в принципі, дає підстави розглядати Основний Закон України як наглядний приклад практичного прояву тенденції інтернаціоналізації⁵⁵ в сучасному конституційному розвитку. Разом із тим положення ч. 2 ст. 9 про неприпустимість укладення міжнародного договору, який суперечить Конституції України, до внесення відповідних конституційних змін виглядають дискусійними в частині практичного застосування, особливо, через невизначеність конкретного механізму реалізації. Ця норма не дає також відповіді на питання, на якому етапі укладання міжнародного договору (будь-якого, чи якогось специфічного?) може виникнути питання про його неконституційність. Механізми конституційного контролю на етапах укладення міжнародного договору законодавством чітко не прописані, а якщо факт неконституційності буде виявлений після набуття чинності міжнародним договором, це прямо суперечитиме принципу сумлінного виконання прийнятих міжнародних зобов'язань та неоднозначно тлумачитиметься в світлі положень ст. ст.46-48 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р.

Навіть більш гостро постає питання інтернаціоналізації Основного закону в контексті практичної реалізації прописаної в ньому євроінтеграційної стратегії. Україна, яка знаходиться тільки на початку шляху до Європи, і має здійснювати поступове приведення існуючого та майбутнього галузевого законодавства у відповідність до *acquis* ЄС усвідомлюючи, що пряма дія та верховенство права ЄС поширюється на весь правопорядок держав-учасниць, в тому числі конституційний. До того ж, в ст. 153 УА, зазначається, що увага повинна приділятися

⁵⁵ Серета Т. М. Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу. – дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2017. Національна академія внутрішніх справ. URL : <http://clar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1763>

відповідному прецедентному праву Суду ЄС та імплементаційним заходам Європейської Комісії, а також, якщо в цьому виникне необхідність, будь-яким змінам в *acquis* ЄС, що відбуватимуться в той самий час. Ці завдання не можуть бути реалізованими належним чином в рамках заходів виключно адаптації чи навіть гармонізації законодавства. Тому, до набуття повноправного членства, питання дії в національному законодавстві України норм права Європейського Союзу з дотриманням умов принципів прямої дії та верховенства права ЄС потребують окремого доктринального рішення і законодавчого закріплення на конституційному рівні, в форматі тимчасових перехідних положень. Тим самим конституційно закріплений курс на євроінтеграцію набуде реального наповнення, дозволить реально рухатися до визначеної мети.

Орієнтація на європейські конституційні стандарти, навпаки, сприятиме нашому істотному цивілізаційному успіху, дозволить легітимізувати та свідомо об'єднати суспільство навколо ідеї подальшого євроінтеграційного руху України, створити конституційні рамки, умови та механізми переходу до більш глибокого рівня інтеграції через проведення внутрішніх політичних та інституційних реформ, ще раз підтвердити відповідність Копенгагенським політичним критеріям, здатність завершити досягнення відповідності критеріям економічним, відкрити шлях до практичної реалізації «членського критерію» – прийняття на себе зобов'язань членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу», що може бути досягнене шляхом повноцінної гармонізації національного законодавства з правом ЄС, а не косметичної його адаптації.

Після отримання статусу офіційного кандидата на вступ до ЄС і подальших кроків практичної реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави, аналіз проблем європейського конституціоналізму, продовжує залишатися однією з важливих дискусійних тем для влади, громадянського суспільства та науковців, потребує їх постійного та продуктивного діалогу. Проте потрібні й конкретні практичні дії та результати.

Надання повного письмового звіту України про виконання умов євроінтеграції заплановано на осінь 2023 р., за підсумками якого Європейська Рада в грудні має запустити процес переговорів щодо конкретних кроків на вступ до ЄС. Проте представлений Україною проміжний звіт, засвідчив, що станом на червень 2023 р. Європейський Союз підтверджує виконання тільки двох з семи умов. Хоча загальна оцінка презентується Європейською комісією як позитивна, підсумковий очікуваний результат цього етапу може створювати

додаткові ризики для успішної реалізації усієї стратегії європейської інтеграції, а невчасне і неякісне проведення відповідних реформ може стати загрозою розбудови конституційно проголошеної демократії європейського гатунку.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного теоретичного узагальнення та власного дослідження проблем європейського конституціоналізму як складового елементу та важливого інструменту європейської інтеграції пропонуються наступні висновки.

1. Класичний конституціоналізм в практичній реалізації через об'єднання державної практики та державної ідеології відображає відповідну національну конституційну ідентичність, без якої не може відбутися сучасна політична нація.

2. У сучасній правовій науці існують численні ґрунтовні наукові розробки проблем традиційного конституціоналізму, який, проте, під впливом інтернаціоналізації суспільного життя не залишається незмінним. Отже європейський конституціоналізм є відносно новим правовим явищем, яке потребує проведення додаткових і більш глибоких наукових розвідок.

3. Європейський конституціоналізм виникає у зв'язку і в процесі європейської інтеграції як результат та інструмент побудови Європейського Союзу – унікальної до цього часу, міжнародною за формою і наддержавною по суті моделі організації публічної влади.

4. Передумовою формування європейського конституціоналізму став досвід функціонування конституційних правопорядків окремих держав Західної Європи, поширений поступово на держави Центральної та Східної Європи через уніфіковану системи конституційних цінностей у поєднанні з загальнолюдськими цінностями міжнародної співпраці.

5. Формалізовані у вигляді принципів конституціоналізму в текстах національних конституцій, документах Ради Європи, установчих договорах Європейських Співтовариств та Європейського Союзу, Конституції для об'єднаної Європи, ідеї європейського конституціоналізму суттєво вплинули на формування конституційної ідентичності багатонаціональної європейської спільноти і визначило особливий напрям її конституційного розвитку.

6. Чинна Конституція України закріплює основні здобутки світового конституціоналізму. Проте, в умовах реалізації євроінтеграційної стратегії, зазначені в ній ціннісні орієнтири розвитку держави та суспільства вимагають певного уточнення щодо відпрацювання сучасних підходів до розвитку права і законодавства,

гармонізованого з правом ЄС в т.ч. в конституційній сфері, формування демократичної, правової та соціальної держави в умовах повноправного і рівноправного членства в ЄС, формування специфічної європейської конституційної ідентичності.

7. Подібне конституційно-правове забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу обумовило необхідність проведеного дослідження і потребує продовження наукових розробок в сфері європейського конституціоналізму, розроблення та обґрунтування комплексу відповідних методологічних підходів і прийомів.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню проблем європейського конституціоналізму, який став складовим елементом та політико-правовим інструментом інтеграційних процесів на європейському континенті в рамках Європейських співтовариств, а пізніше, Європейського Союзу, і суттєво впливає на визначення ідеології та практичних кроків щодо подальшої траєкторії інтеграційних процесів, в першу чергу, поглиблення та розширення європейської інтеграції.

На основі аналізу класичного конституціоналізму, здійснюється спроба виокремлення та критичної оцінки об'єктивних передумов, факторів, особливих рис та основних етапів формування міждержавної за природою та наддержавної по суті моделі організації публічної влади на європейському континенті, а також ролі і значення в процесах європейської інтеграції європейського конституціоналізму, який, виникаючи на основі загальноєвропейських цінностей, впливає на зародження «багатонаціональної» європейської конституційної ідентичності.

Через призму концептуальних засад та оцінки сучасного стану реалізації євроінтеграційної стратегії України, зокрема щодо розвитку законодавства, формування демократичної, правової та соціальної держави в умовах повноправного і рівноправного членства в ЄС, формування специфічної європейської конституційної ідентичності, аргументується необхідність уточнення та відпрацювання існуючих підходів до удосконалення конституційно-правових засад євроінтеграційного курсу України, зокрема розширення сфери гармонізації національного законодавства з законодавством ЄС на конституційну сферу відповідно до сучасних уявлень про теорію та практику європейського конституціоналізму.

Література

1. Maduro Miguel P. How Constitutional Can the European Union Be? The Tension Between Intergovernmentalism and Constitutionalism in the European Union. URL : <https://jeanmonnetprogram.org/archive/papers/04/040501-18.rtf>
2. Волошин Ю.О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики : моногр. / Ю.О. Волошин, О.М. Пересада. – Одеса : Фенікс, 2013. 208 с.
3. Treaty on European Union: signed in Maastricht on 7 February 1992. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf
4. Costa v. ENEL: Judgment of the Court of 15 July 1964. Case 6/64. *European Court Reports*. Page 00585. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006>
5. Шаповал В.М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. К.: Юридична фірма «Салком»; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
6. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of European Union*. Notice No 2008/ C 115/01. Vol. 51. 9 May 2008. URL : <http://eur&lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>.
7. Bast J. The Constitutional Treaty as a Reflexive Constitution. *German Law Journal*. 2005, pp. 1433-1452. URL : <https://www.yumpu.com/en/document/read/6984772/the-constitutional-treaty-as-a-reflexive-constitution-the-german->
8. Ahmed Ali Yusuf and Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission, 21 September 2005, Case T-306/01. URL : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=65738&doclang=EN>
9. Муравйов В. Особливий характер правової системи Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. К., 2002. № 8. С. 86-89.
10. Колесніченко В. В. Сучасна юридична наука про класифікацію принципів права Європейського Союзу: критичний аналіз. URL : <http://vuzlib.com/content/view/1522/92/>
11. Луць, Л.А. Сучасні правові системи світу: Навч. посібник для студ. юрид. фак. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 248с.
12. Тагам А.. Право Європейського Союзу: підручник: пер. з англ. К.: Абрис, 1998. 423 с.
13. Коваль В.С. Створення конституції Європейського Союзу: pro et contra. *Право України*. 2003. № 2. С. 143-147.

14. Rosas Allan, Armata Lorna. EU Constitutional Law : An Introduction. Bloomsbury Publishing, 2012. Pp.332.

15. Chalmers D., Hadjiemmanuil C., Monti G., Tomkins A. European Union Law: Text and materials. N.Y.: Cambridge University Press, 2006. Pp.1235.

16. Weiler J.H.H., Trachtman Joel P. European Constitutionalism and Its Discontents. *Northwestern Journal of International Law & Business*. Vol.17. URL : <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1449&context=njilb>

17. Edward D. The Community's Constitution – Rigid or Flexible? The Contemporary Relevance of the Constitutional Thinking of James Bryce. *Institutional Dynamics of European Integration*. Eds: Schermers H.G., Curtin D., Heukels T. 1994. Pp. 145. URL : <https://www.law.du.edu/documents/judge-david-edward-oral-history/1994-the-communitys-constitution.pdf>

18. Laeken Declaration on the future of the European Union (15 December 2001). *Bulletin of the European Union*. 2001. No 12. p. 19-23. URL : http://www.cvce.eu/obj/laeken_declaration_on_the_future_of_the_european_union_15_december_2001-en-a76801d5-4bf0-4483-9000-e6df94b07a55.html

19. Treaty Establishing a Constitution for Europe signed in Rome on 29 October 2004. *Official Journal. Series C*. 2004. Vol. 47. No 310. P. 1-474. URL : https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf

20. Wessel R. A. The Constitutional Unity of the European Union: The Increasing Irrelevance of the Pillar Structure? URL : <https://www.utwente.nl/en/bms/pa/research/wessel/wessel46.pdf>

21. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. *Official Journal. Series C*. 2007. Vol. 50. No 306. P. 1-271. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>

22. Мовчан Ю. Лісабонський договір – новий етап європейського конституціоналізму. URL : <http://veche.kiev.ua/journal/1259/>

23. Berman H. J. Law and Revolution : The Formation of the Western Legal Tradition. Cambridge and London. Harvard University Press, 1983. Pp. 657.

24. Бондар М. Європейський конституціоналізм в аспекті співвідношення національної конституційної і конвенційної юрисдикцій. *Вісник Конституційного Суду України*. № 4-5/2011. С. 114-121.

25. Стецюк П. Про дефініцію категорії "конституціоналізм". *Вісник Львів. Ун-ту. Серія юридична*. 2004. Вип. 39. С. 171-180.

26. Гультай М. Виникнення та утвердження конституціоналізму як обов'язкової складової демократичного державного устрою. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 3. С.97-115.

27. Волошин Ю. Інтернаціоналізація сучасного конституційного права: деякі теоретичні й практичні проблеми. *Часопис Київського Університету права*. 2007. № 4. С. 82-88.

28. *The Constitutional Foundations of World Peace*. Edited by Richard A. Falk, Robert C. Johansen, and Samuel S. Kim. Albany: State University of New York Press, 1993. Pp. 388.

29. Шамрай В. Транснаціональний (глобальний) конституціоналізм як об'єктивне явище сучасної правової дійсності. *Підприємництво, господарство і право*. 2018, №7. С.150-153.

30. Чернопишук Я. Ідея космополітизації права: Генеза процесів конституціоналізації. *Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид.* 2011. Вип. 52. С. 33–39.

31. Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму / О. М. Бориславська. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 54-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_2_14.

32. Frankenberg G. The Return of the Contract: Problems and Pitfalls of European Constitutionalism. *European Law Journal*, 2000. Vol. 6 (3), Pp. 257–276.

33. Schuman Declaration of May 9,1950, URL : https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_en

34. Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС : монографія / Т. В. Комарова. – Харків : Право, 2018. – 528 с

35. Stein E. Lawyers, Judges, and the Making of a Transnational Constitution. *American Journal of International Law*, 1981, 75(1), 1-27. doi:10.2307/2201413 URL : https://www.jstor.org/stable/2201413?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents

36. Van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen Case 26/62 [1963] *ECR* 1, 119631 CMLR 105 URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61962CJ0026&from=EN>

37. Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament. Judgment of the Court of 23 April 1986. Case 294/83. *ECR* 1986-01339 URL : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61983CO0295:EN:PDF>

38. Opinion 1/91 (First EEA Opinion) [1991] ECR 6079, par. 211. URL : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d0f130d5716e1c9152c54b40a6d69b7ada88c2ca.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Oa3yKe0?text=&docid=97775&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=586518>

39. Segi and Others v Council C-355/04 P URL : <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=FDA5E1FF306A1034C06FC42262B1F334?text=&docid=61241&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=7670722>

40. Copenhagen criteria. European Council in Copenhagen. December 1993. *European Commission enlargement*. URL : <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=DOC/93/3&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en>.

41. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Міжнародний документ від 27.06.2014. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011

42. Конституція України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

43. Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union. Communication From the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council. Brussels, 17.6.2022 COM (2022) 407 final. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en

44. Серета Т. М. Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу. – дис... канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2017. Національна академія внутрішніх справ. URL : <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1763>

**Information about the author:
Ratushnyi Sergii Mykolaiovych,**

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Law, European
and Euro-Atlantic Integration Borys Grinchenko
Kyiv Metropolitan University
18/2, Bulvarno-Kudriavska Str, Kyiv, 04053, Ukraine